

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ПАЛАГНЮК Михайло Михайлович

УДК 1 (091): 17.023.32 (477) «XIX/XX»

**ІДЕЯ НАЦІЇ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ
УКРАЇНИ останньої чверті XIX - початку XX ст.**

09.00.05. – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника МОН України, м. Івано-Франківськ.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Возняк Степан Михайлович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника МОН України.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор, доцент
Прокопов Денис Євгенович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка;

кандидат філософських наук, доцент
Остапчук Галина Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова.

Захист відбудеться «___» _____ 2011 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої ради К 26.053.13 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «___» _____ 20__ року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук, доцент

Б.К.Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Теоретичне осмислення ідеї нації в українському історико-філософському вимірі має вагоме значення. Процеси творення Української держави відбуваються сьогодні в суспільстві з урахуванням конкретних обставин сучасних українських реалій і тому надзвичайно важливим є досвід становлення ідеї нації в українській соціально-філософській думці останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. Сучасні українські дослідники, які розглядають процес формування української нації, визнають, що це поняття є змінним у часі. Одним із завдань модерної історико-філософської науки є реконструкція реальної філософської картини та історичної логіки розвитку українського суспільства. Реалізація цього потребує новітнього осмислення суспільно-політичних, економічних, правових, етичних, релігійних компонентів у філософських теоріях минулого, неупередженого їх прочитання. Важливість дослідження полягає у тому, що воно інтегрує основні аспекти поняття «нація» у світовій та українській філософських традиціях і створює цілісну картину втілення роздумів про націотворення у філософській теорії України, спираючись у своїх висновках на ментальні та соціально-історичні фактори.

Адекватне осмислення нації насамперед як складної єдності та безперервності буття минулого, теперішнього, майбутнього дозволить врахувати вітчизняну геополітичну традицію. Адже соціокультурна генеза, зрештою, сам сюжет етнічної історії безпосередньо з цим пов'язані. Зазначена традиція певною мірою визначає подальше міжнародне становище України.

Це й мотивує наше звернення саме до проблеми ідеї нації в історико-філософській та історіософській рефлексії М.Грушевського, Д.Донцова, М.Драгоманова, М.Костомарова, П.Куліша, В.Липинського, Лесі Українки, І.Франка, спадщина яких сьогодні потребує об'єктивного перегляду, ґрунтовного наукового осмислення із правдивим врахуванням позитивних та негативних ідей і положень.

Ступінь наукового опрацювання проблеми.

При розкритті зазначеної теми були враховані праці українських та російської історико-філософських шкіл радянського періоду, сучасних вітчизняних дослідників історії філософії, а також дослідження істориків філософії, які здійснювались у Західній Європі.

Історія теоретичного дослідження нації пройшла декілька стадій. Перші спроби мали місце в європейській філософії ХІХ ст. (Й.Гердер, Е.Ренан, Й.Г.Фіхте), на початку ХХ століття з'явилися вже систематичні наукові роботи з цієї проблеми (М.Вебер, К.Каутський, Т.Масарик).

Наступний період почався після Другої світової війни і вирізнявся тим, що до істориків і політичних аналітиків долучилися соціологи і філософи, які поглибили предмет дослідження і привернули увагу науковців найрізноманітніших дисциплін. А в 1970-х роках почалося масове захоплення проблемою нації з боку філологів, соціальних психологів, географів, біологів, демографів, етнографів. Найбільш видатними дослідниками цього періоду

вважаються: Б.Андерсон, Дж.Армстронг, І.Берлін, Е.Балібар, П.Брас, Р.Брюейке, К.Вердері, В.Велімський, А.Валіцкій, Ю.Габермас, С.Гантінгтон, Дж.Гатчинсон, Дж. Грей, Р.Шпорлюк.

В історії вітчизняної, української теоретичної думки ця проблема також представлена потужною традицією науковців, які впливали і продовжують впливати на теорію і практичні процеси суспільства: Ю.Бачинський, О.Бочковський, Ю.Вассиян, М.Грушевський, Д.Донцов, М.Драгоманов, С.Ленкавський, В.Липинський, М.Міхновський, О.Потебня, В.Прокоп, Л.Ребет, М.Сосновський, Ю.Старосольський, М.Сціборський, І.Франко. Усі вони безпосередньо впливали на формування української націософії.

Ще в 30-х рр. ХХ століття український дослідник О.Бочковський ввів поняття «націології» і «націософії». Формування єдиної загальної націології, на думку науковця, повинно було усунути термінологічний і методологічний хаос, що усвідомлювався вченими як методологічна проблема вже в першій половині ХХ століття.

З утвердженням незалежності Української держави теоретичним осмисленням філософських проблем нації активно займалися вітчизняні дослідники: В.Андрущенко, О.Баган, Ю.Бойко, М.Вівчарик, С.Возняк, Т.Воропай, О.Гринів, Я.Грицак, І.Грабовська, О.Забужко, В.Іванишин, Г.Касьянов, А.Карась, А.Красненко, І.Кресіна, І.Лисяк-Рудницький, В.Лісовий, В.Малахов, М.Михальченко, О.Мостяєв, І. Надольний, А.Погрібний, Ю.Римаренко, С.Римаренко, В.Рудко, В.Сергійчук, М.Степико, Л.Шкляр, В.Шевчук, Г.Щокін. Ці роботи завдяки багатоманітності підходів до предмета дослідження дають можливість з максимальною широтою досягнути українську національну рефлексію.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної державної наукової програми, над якою працює кафедра філософії філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Історичний розвиток філософії як чинник світового цивілізаційного процесу» (державний реєстраційний № 0106U003091).

Об'єкт дослідження – соціально-філософська думка України останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст.

Предметом дисертаційного дослідження є сутність та основні засади формування ідеї нації в українській соціально-філософській думці останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст., представлені як націософія.

Метою дисертаційного дослідження є розширення класичної традиції націософії крізь призму протиріч різних підходів до розуміння ідеї нації. Досягнення поставленої мети здійснюється через вирішення таких **основних завдань**:

- проаналізувати історико-філософські джерела формування націософії як складової вчення про націю;
- встановити місце ідеї нації у загальному колі фундаментальних проблем української соціально-філософської думки останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст.;

- визначити методологічні протиріччя в процесі формування різноманітних підходів до філософії нації;
- розкрити сутність основного змісту тлумачення нації представниками різних напрямів суспільно-політичної думки України останньої чверті XIX – початку XX ст.;
- проаналізувати ідеї цілісності нації в українській соціально-філософській думці останньої чверті XIX – початку XX ст.;
- визначити перспективи реалізації ідей націософських концепцій, що досліджуються, на сучасному етапі українського державотворення.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складають принципи, вироблені вітчизняною та світовою філософською, суспільно-політичною та культурологічною думкою. Зокрема, застосовано такі методологічні прийоми:

- історичний метод дозволяє звернутись до джерел зародження методологічної і соціально-філософської проблематики, що дає право вписати основні філософські ідеї нації в контекст історико-філософського процесу;
- системно-структурний метод концептуалізує методологічну та історико-філософську проблематику філософії нації, створює евристично-філософські можливості для виділення націософії в окремий дискурс сучасної історії філософії;
- компаративний метод допомагає виділити основні історіософські системи, що були представлені в українському теоретичному світогляді останньої чверті XIX – початку XX ст.;
- герменевтичний метод сприяє розкриттю смислів текстів, з'ясуванню змісту основних понять, їхніх ціннісних установок;
- аксіологічний метод, який дозволяє провести типологію основних ідеологічних напрямів у соціально-філософській думці України останньої чверті XIX – початку XX ст.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційної роботи обумовлюється тим, що в ній фактично *вперше* об'єктом філософського аналізу постає концепт ідеї нації в соціально-філософській думці зазначеного періоду.

Виділення філософського предмета дослідження нації (націософії) і відокремлення останньої від загальної теорії нації (націології) дозволяє окреслити предметне поле, дослідити джерела, які містять у собі ідею нації.

Проведений історико-філософський аналіз процесу становлення й еволюції феномену націософії в Україні засвідчує європейський шлях державності українського народу. Встановлено, що поняття «нація» включає у себе історію, мову, територію, релігію, звичаї, національну свідомість як об'єктивні чинники формування нації.

Положення, які становлять наукову новизну і виносяться на захист, полягають у наступному:

- *Вперше встановлено*, що ідеологічні напрями української націософії останньої чверті XIX – початку XX ст. – демократично-соціалістичний, націонал-демократичний, націоналістичний, консервативний, ліберальний – виробили власні моделі націотворення, відповідно до яких

представники цих напрямків будували свою теоретичну і практичну діяльність; автор доходить висновку, що кожен із напрямів відзначається певною системою аргументів на свою користь. Ці підходи відбивають різні аспекти ідеї нації і можуть розглядатися як такі, що доповнюють один одного, разом створюючи комплексну повномасштабну картину;

– доведено актуальність концептуальних положень українських мислителів останньої чверті XIX – початку XX ст. для активізації сучасних процесів розбудови України і українського націотворення.

Уточнено:

– основні позиції трактування ідеї нації, сформульовані М.Грушевським, Д.Донцовим, М.Драгомановим, М.Костомаровим, П.Кулішем, Лесею Українкою, В.Липинським, І.Франком;

– обставини та причини формування українського народництва, ліберального, консервативного, націоналістичного напрямів, що активізувались у другій половині XIX століття в атмосфері «весни народів» у Європі та актуалізувались на початку XX століття під впливом загрози російського та польського великодержавного шовінізму.

Одержали подальший розвиток:

– обґрунтування українськими мислителями концептуальних проектів щодо реалізації національної ідеї в Україні останньої чверті XIX – початку XX ст.;

– оцінка того, що в українській соціально-філософській думці спостерігається наявність своєрідного конфлікту між визначальними цінностями українського світогляду: народом чи нацією та державою.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає насамперед у тому, що домінантні теоретичні узагальнення й найважливіші положення дисертації розширюють методологічну базу, можуть слугувати концептуальним підґрунтям для здійснення подальших оригінальних націософських та історико-філософських пошуків у царині української науки, особливо в контексті дослідження національної ідентичності як колективного культурного феномену.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що його положення, фактологічний матеріал сприятимуть аналізу політичних проблем сучасності, зокрема впровадженню нових моделей національної політики, також розробці ідеологічних та геополітичних (культурно-цивілізаційних) систем для утвердження та ефективного розвитку української державності.

Матеріали дисертаційної роботи можуть бути широко використані у процесі вивчення вузівських курсів історії української філософії, української культури, історії України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорені на теоретичних і методологічних семінарах кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, на міжнародних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства» (Івано-Франківськ, 2007); міжвузівська наукова конференція «Феномен Лесі

Українки в історіософському, культурологічному, мистецтвознавчому й філософському аспектах» (Житомир, 2008); Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців «Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: науково-пізнавальні та життєво-практичні виміри» (Чернівці, 2008); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства» (Івано-Франківськ, 2010).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у п'яти публікаціях, з них у трьох статтях у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук.

Структура роботи обумовлена логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають у себе вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (202 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 165 сторінок, з них основної частини – 150 сторінок. Список використаних джерел має обсяг 15 сторінок і налічує 202 джерела, з них 2 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науково-дослідною роботою закладу, в якому виконана дисертація, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну, можливості теоретичного і практичного застосування одержаних результатів, наведено дані про їхню апробацію, відображено структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ – «**Теоретико-методологічна та джерельна база дослідження**» – складається з двох підрозділів, у яких розкрито ступінь опрацювання теми, джерельну базу дослідження, з'ясовано методологічні підходи до вивчення проблеми нації.

У **першому підрозділі** – «**Джерела та історіографія націософських досліджень в Україні та Західній Європі на зламі ХІХ – ХХ ст.**» – зазначається, що цілісний аналіз підходів українських мислителів кінця ХІХ – початку ХХ століть стосовно проблеми розуміння сутності нації не був предметом спеціального дослідження в українській історіографії. Однак багато дослідників, котрі осмислювали соціальні проблеми чи проблеми філософії історії в українській філософській думці в контексті певної епохи або ж творчості окремого мислителя, частково торкалися окресленого питання.

Одним із перших, хто досліджував розвиток вітчизняної національно-політичної думки, щоправда, в межах лише ХІХ ст., був Ю.Охримович. Цей дослідник визначив два напрями, кристалізовані в українському політичному русі, – так зване «українське народництво» та «соціалістично-революційне народництво». Появу обох ворогуючих течій він вважав фатально-трагічним розломом, що призвів до появи, за його ж словами, «безполітичного націоналізму і безнаціонального аполітизму». Значний поштовх історико-філософським рефлексіям було дано поразкою національно-визвольних змагань та підсумками Української революції, які осмислювалися крізь призму

партійних уподобань та відповідних ідеологічних настанов. Серед низки дослідників міжвоєнного періоду слід відзначити М.Василенка, К.Воблого, Д.Дорошенка, Б.Ландова, М.Шаповала та інших, у працях яких знаходимо перші спроби системного аналізу феномену історії вітчизняної філософсько-політичної думки. Радянська історіографія цього періоду, обстоюючи позиції класового підходу та партійності, страждала одностороннім соціологізмом, завдяки чому політична історія взагалі та історія політичної думки зокрема набували схематичного вигляду (В.Євдокименко, М.Возняк).

У післявоєнну добу центром соціально-філософських розвідок стає українська діаспора, де поряд із аналізом окремих періодів та політичних постатей робляться спроби систематизувати й класифікувати український політичний дискурс. Помітними стають праці Л.Біласа, І.Лисяка-Рудницького, Є.Пизюра, а дещо пізніше Т.Гунчака, Я.Пеленського, Ю.Шлемкевича, Р.Шпорлюка та ін.

У цей період помітною стає тенденція до тематизації та рубрикації при вивченні феномену української суспільно-політичної думки. Зокрема, це виявляється у намаганнях ґрунтовніше розібратися у явищах «українського лібералізму» чи, скажімо, «українського консерватизму», не кажучи вже про традиційно підвищену увагу до характеру українського націоналізму. Цим проблемам присвячено праці В.Воронкової, С.Гелея, М.Козицького, Б.Кухти, М.Поповича, Г.Дичковської та ін. У цей же час виникає й порівняно новий жанр в українській історико-філософській думці – політичного портрета. Даному напрямку досліджень віддають належне П.Берко, І.Гирич, В.Даниленко, А.Круглашов, В.Лісовий, М.Молчанов, М.Швагуляк та ін. Важливо також зазначити й появу такої течії, як «історична парталогія», тобто аналіз політичних ідей та програмних засад українських політичних партій на межі століть. Цей аспект висвітлюється у працях М.Томенка, В.Расевича, О.Сухого та ін. Аналіз доби здійснюється на тлі історико-етнологічних розвідок, що торкаються різних площин національної свідомості та державності, які простежуються у працях С.Грабовського, О.Гриніва, Л.Залізняка, А.Колодій, І.Кураса, С.Макарчука, М.Мудрого, Ю.Павленка, М.Панчука, А.Пашука, П.Рабіновича, Ю.Римаренка, Ф.Семківа, Л.Шкляра та ін.

Науковці насамперед звертали увагу на творчу спадщину українських революціонерів-демократів: М.Драгоманова (О.Лисенко, В.Лукеренко), І.Франка (А.Брагінець, С.Возняк, І.Климась, О.Лисенко, Д.Лук'янович, С.Шевченко), М.Павлика (П.Манзенко), С.Подолінського (Л.Коваленко, А.Пашук), Лесі Українки (І.Головаха), Б.Грінченка (І.Погребний) та ін. До найбільш ґрунтовних досліджень, в яких системно аналізувались погляди мислителів цілих напрямків на проблеми філософії історії, належать праці А.Пашука, С.Возняка, В.Євдокименка.

Найбільшу кількість спеціальних досліджень присвячено поглядам мислителів народницької парадигми. Методологічне підґрунтя і зміст теорії історичного процесу М.Драгоманова досліджували І.Бойко, Ю.Бойко, О.Гермайзе, Л.Депенчук, А.Круглашов, М. Лук, В.Сарбей.

Багато науковців осмислювали історіософську творчість М.Грушевського.

Зокрема, методологічні засади вченого досліджували В.Березинець, В.Будз, І.Витанович, О.Домбровський, А.Карась, Б.Крачковський, Є.Макарчук, В.Лисий, В.Тельвак, Н.Черниш; формування і зміст історіософських поглядів ученого у своїх численних публікаціях вивчали Л.Винар і О.Процак; спектр філософських поглядів мислителя щодо релігії та її місця в історії аналізували Л.Кондратик, О.Кондратик, В.Ульяновський; його соціологічні і політологічні погляди опрацьовували М.Кашуба, О.Копиленко та інші дослідники.

Значну увагу науковців привертають соціально-філософські ідеї. Відзначаються праці О.Забужко та В.Мазепи, в яких тема нації у творчості І.Франка є однією з провідних. Еволюцію поглядів мислителя досліджували В.Бірчак, Я.Грицак, Б.Тихолаз. Методологічним засадам історіософії І.Франка, поглядам мислителя на історичний прогрес та його носіїв присвятили свої публікації С.Возняк, А.Гарасимович, М.Голянич, Н.Горбач, І.Захара та інші дослідники.

Особливості «художньої філософії історії» Лесі Українки вивчала О.Забужко.

Поглядам В.Липинського, в тому числі його націософській концепції, присвятили свої праці Л.Білас, І.Бойко, С.Бондарук, Ю.Вільчинський, М.Горелов, Д.Дорошенко, В.Ісаїв, Я.Леленський, Г.Остапчук, Є.Пизюр, М.Попович, В.Потульницький, Н.Яковенко. Особливо відзначається стаття Д.Чижевського «В'ячеслав Липинський як філософ історії», в якій дослідник, аналізуючи оцінки мислителем суб'єктів історії, застосовує аксіологічний підхід.

Цінними для осмислення соціально-філософської концепції П.Куліша є праці М.Бойко, С.Ковальчук, Є.Нахліка, Л.Похилої, М.Скринника.

Недостатньо досліджуються історіософські ідеї інших представників націонал-демократичної ідеології в Україні – Б.Грінченка, Т.Зіньківського, М.Міхновського та ін.

Серед праць, присвячених концепції чинного націоналізму Д.Донцова, в бібліографічному огляді представлені праці О.Багана, М.Горелова, Р.Єндика, С.Квіта, В.Рудка, М.Чугуєнка. Як найбільш ґрунтовне дослідження, в якому, зокрема, розкриваються погляди Д.Донцова на національне питання, відзначається монографія М.Сосновського «Дмитро Донцов: Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму».

Порівняльний аналіз світоглядних засад М.Драгоманова, Д.Донцова, а також українського консерватизму через їхній зв'язок із філософією цінностей здійснив В.Лісовий, визначивши оформлені ідеології як ціннісні системи.

Значний імпульс історико-філософським студіям в Україні надали процеси демократизації, завдяки яким з'явилася можливість позбутися одностороннього соціологізму та класової тенденційності. На цьому тлі з'являються праці, написані вже з позицій вимог сучасної політичної філософії, що висвітлюють вітчизняний історико-філософський процес на тлі загальноєвропейських тенденцій і закономірностей політичного етноренесансу, національно-визвольної боротьби, державотворення тощо. Серед низки новаторських праць привертають увагу ґрунтовні дослідження Я.Грицака, О.Забужко, А.Карася,

М.Кармазіної, Г.Касьянова, В.Лісового, М.Лука, Л.Нагорної, В.Потульницького, В.Сарбея та інших українських дослідників.

Для обґрунтування новітніх концептуальних підходів та визначення теоретико-методологічних засобів історико-філософського аналізу важливу роль відіграють праці, присвячені аналізу світоглядної проблематики, становленню і розвитку засад демократії і громадянського суспільства.

У цьому контексті ми спиралися на розробки як вітчизняних, так і зарубіжних філософів та політологів, праці яких присвячені різним аспектам політичної антропології. Це, зокрема, дослідження М.Абеле, В.Ільїна, К.Гаджиєва, Л.Кліманської, А.Логунова, Б.Маркова, С.Возняка та інших.

Структуру, еволюцію, філософсько-історичні уявлення та ціннісні пріоритети основних суспільно-політичних напрямків 20–50-х років ХХ століття ґрунтовно досліджували Г.Дичковська, Р.Пятківський.

На зміст соціально-філософських ідей українських мислителів останньої чверті ХІХ – початку ХХ століть, у тому числі розв'язання проблеми нації, звертали увагу у своїх узагальнюючих курсах з історії української філософії та політології С.Возняк, М.Голянич, В.Горський, Б.Кухта, І.Огородник, В.Огородник, В.Потульницький, Д.Прокопов, М.Русин.

У другому підрозділі – **«Методологія філософського дослідження ідеї нації в українській соціально-філософській думці останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст.»** – аналізуються методологічні підходи до проблеми нації як одного з найважливіших і найбільш дискусійних питань у історії філософії та філософії історії, а також обґрунтовуються методи і засоби пізнання, використані у дослідженні.

Розглядаються існуючі в науковій літературі узагальнюючі визначення понять «нація», «етнос», «народ», «національне» і «націософія».

Націософія – це філософська рефлексія, яка дозволяє сконцентрувати і концептуалізувати соціально-філософську проблематику. Досліджує онтологічний вимір націотворення, має когнітивно-евристичний сенс.

Обґрунтовуються методологічні принципи, які б мали забезпечити сучасний рівень дослідження ідеї нації в історіософських проектах мислителів минулого. Наголошується, що при з'ясуванні зазначеного питання необхідно використовувати методологічні можливості провідних філософських напрямів сучасності. Відзначається як перспективне поєднання науково-пізнавальних принципів з ціннісним підходом (аксіологічним методом) до проблеми. Зокрема, застосування методу «віднесення до цінності», запропонованого німецьким філософом Г.Ріккертом, у процесі вивчення ідеї нації в українській філософії останньої чверті ХІХ – початку ХХ століття дозволяє співвіднести досліджуваний об'єкт із системою культурних та історичних цінностей українського народу й провідних ідеологічних напрямів даного періоду.

Звертається увага на те, що процес націотворення в Україні мав свою специфіку і відмінності у порівнянні з творенням націй у Західній Європі та навіть у наших сусідів з країн Чехії, Угорщини або Словаччини.

Другий розділ – **«Концепт нації у соціально-філософських проектах українських мислителів останньої чверті ХІХ – початку ХХ століть»** –

складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу провідних суспільно-політичних течій України (консервативної, ліберальної, національної).

У першому підрозділі – **«Ідея нації в українському консерватизмі»** – досліджується погляд на націю як суб'єкт суспільного розвитку та соціальну цінність українських націософських проектів останньої чверті XIX – початку XX століть.

Здійснений аналіз показав, що в українській філософській думці останньої чверті XIX – початку XX ст. чільне місце посідало національне питання. Інтерес до нього представників різних суспільно-політичних течій зумовлювався особливостями соціально-економічного і політичного розвитку України, де населення зазнавало, крім соціального, жорстокого національного гноблення. Соціально-класова боротьба тісно перепліталася тут із боротьбою за національне визволення.

Національне питання в Україні не становило, однак, її власної прерогативи і не було відособлене від національних проблем світового розвитку, насамперед царської Росії і Австро-Угорської імперії, до складу яких входили українські землі.

Представники консервативного напрямку (С.Дністрянський, В.Липинський, В.Кучабський, С.Томашівський) трансформували на український ґрунт західноєвропейські теорії еліти. Нація для них – не що інше, як згуртування всіх громадян (незалежно від національності), що проживають на території України. Тому основну причину втрати Україною своєї державності вони вбачали у внутрішній слабкості українського народу, у відсутності сильної провідної верстви, тобто еліти.

У підрозділі віддається перевага консервативній концепції В.Липинського, який вважає націю наслідком державності і стверджує, що лише через державу та безпосередньо в державі формується нація.

У другому підрозділі – **«Концепція нації в українському лібералізмі»** – рельєфно окреслюються найсуттєвіші ознаки світогляду та способу мислення Михайла Драгоманова.

Зазначається, що М.Драгоманов у своєму лібералізмі індивідуалістського гатунку послідовний: основою всіх можливих соціальних порядків є індивід з його волею – звідси асоціації цих індивідів якраз і творять той соціальний порядок, який у перспективі заступить державне управління, світовий правопорядок, громадівський соціалізм, отже, впливає з визнання, з одного боку, фундаменту всіх соціальних і міжнародних порядків, а саме індивіда (атома всіх соціумів), а з іншого – об'єднання цих індивідів у громади. Атом (індивід) – молекули (громади, асоціації) – макротіло (людство). Нації – це також вид асоціацій. Державницька ідея неприйнятна для М.Драгоманова насамперед тому, що вона розглядається як щось зовнішнє, отже, неорганічне для людини, а тому й для суспільства.

Людство постає як спільнота спільнот, тобто спільнота людей, які об'єдналися в різного роду асоціації. Нації не роз'єднують людей, бо постають посередницькими ланками єднання – між індивідом і людством. Лібералізм тут поєднується із соціальним партикуляризмом (анархізм – лише наслідок такого

партикуляризму).

У підрозділі аналізуються міркування М.Драгоманова про націю, національне і його співвідношення із загальнолюдським. Відзначається, що зазначені націософські категорії не втратили свого нинішнього значення. Вони орієнтують політичну еліту України на розуміння нерозривності національних і соціальних проблем, на посилення уваги до людини, її повсякденних потреб, застерігають від однобічності в політиці.

У третьому підрозділі – **«Нація в українському національному радикалізмі»** – ідеологом чинного націоналізму Д.Донцовим стверджується визначальне значення видатних представників у формуванні національної держави. Окреслюються головні ознаки світогляду та способу мислення Д.Донцова. Воля нації до життя, до влади, до експансії була основою національної ідеології Донцова.

Як ідеолог українського націоналізму, Д.Донцов ставив націю і «всеобіймаючий ідеал нації» на перше місце в загальній системі соціально-політичних цінностей.

Нація, за Донцовим, є самодостатньою цінністю, єдиним суб'єктом історії та культури. Держава повинна стати основним гарантом, захисником нації. На противагу В.Липинському він вважав, що нація творить державу, а не навпаки, йшов «через націю до держави».

Третій розділ – «Нація як історичний феномен в народницькій парадигмі останньої чверті XIX – початку XX століть» – складається з трьох підрозділів. У ньому висвітлюється епоха українського Романтизму – період, коли народ стає центром уваги у боротьбі пригноблених націй за свою самостійність та незалежність.

Перший підрозділ – «Національні та політичні концепції народників» – присвячений розглядові особливостей їхнього прояву в українській націософській думці останньої чверті XIX століття.

Однією з найвизначніших постатей даного періоду є М.Костомаров, який не має собі рівних за глибиною осмислення змісту і сутності національної ідеї, її обґрунтуванням, широтою втілення в науці, політичній діяльності, освіті та інших сферах. Проте все одно його наукова творчість ще довго буде досліджуватись національно-патріотичним суспільством у різних ракурсах, бо його творча спадщина є надзвичайно актуальною для сьогодення.

Головним і незмінним пунктом народовських програм був постулат про самостійність «русько-українського» народу і його національну окремішність від поляків і росіян. Тим самим заперечувалось твердження про культурно-історичну, а на тій основі і національну спорідненість українців і росіян.

У другому підрозділі – **«Погляди на націю представників демократично-соціалістичного напрямку у соціально-філософській думці України останньої чверті XIX – початку XX ст.»** – аналізуються погляди Лесі Українки, М.Павлика та І.Франка на розв'язання національного питання.

Зазначається, що у їхній теоретичній спадщині немає визначення структурних елементів нації і народності. Проте вони виділяли і надавали суттєвого значення таким ознакам нації, як єдність території, спільність

літературної мови і певних рис духовної культури і, нарешті, єдність економічного життя.

Погляди представників демократично-соціалістичного напрямку на значення територіальної спільності як важливого фактора життєдіяльності нації і пов'язаної з нею єдності всіх матеріальних і духовних сил народу яскраво виступають в їхній інтерпретації проблеми вікової роздробленості українських земель. Цю роздробленість вони трактували з точки зору не лише єдності території, а й єдності економічного і культурного життя українського народу. Щодо цього значний інтерес становлять висловлювання І.Франка про народ (націю) як «органічну цілісність».

Однак І.Франкові не вдалося відтворити наукову картину виникнення й розвитку соціально-етнічних спільностей. У нього ми не знаходимо розуміння специфіки формування таких історичних форм людського співжиття, як народність і нація.

У цілому ж проблема співвідношення соціального і національного феноменів у світоглядних орієнтаціях І.Франка зазнала еволюції: від визнання першорядності соціального щодо національного – до їх «рівнорядності», а далі – до пріоритетності національного.

Обґрунтовується, що місце Лесі Українки у філософському процесі кінця ХІХ – початку ХХ століть в Україні особливе, адже в її творчості відобразилися тенденції, характерні для тодішнього духу епохи, що передбачали перегляд структур у світовідношенні. Контекст окремих її осмислень – не тільки вітчизняна, а й західноєвропейська філософія.

М.Павлик твердив, що бідність і темнота народу можуть бути подолані тільки зі зміною існуючих економічних і суспільних відносин.

Звертається увага на те, що однією з найголовніших ознак нації демократи-соціалісти вважали мову. Вони розглядали її як важливий засіб виразу національної специфіки духовного життя народу. Значне місце в їхніх поглядах на націю посідають питання національної психології, національної самосвідомості.

Третій підрозділ – «Проблема національного самовизначення українського народу у поглядах представників націонал-демократичної течії в Україні останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст.» – присвячений дослідженню ідеї нації у поглядах Б.Грінченка, М.Грушевського, Т.Зінківського, М.Міхновського.

Відзначається, що М.Грушевський, обстоюючи ідею національного самовизначення, одночасно говорив про необхідність налагодження міжнаціональних відносин, в основу яких слід покласти принцип узгодження дій, повагу до свободи й суверенітету всіх народів, які вступають у ці відносини.

Головним для Б.Грінченка було здійснити критичний огляд тогочасного стану справ українського національного відродження, а також висловити думки і прагнення щодо активізації боротьби за українську національну справу. Розглядаючи ці питання в плані історичного минулого й майбутнього, він висловлює свої міркування щодо проблем загальнокультурного розвитку

українського народу і, зокрема, змісту таких понять, як український патріот, українська інтелігенція, українська література і процес їх формування, українська мова як основний фактор стабілізації нації тощо.

Відмічається, що плекання своєї національної еліти було чи не головною турботою Т.Зінківського. На його думку, не може працювати для народу і та його інтелектуальна еліта, яка хвибує комплексом національної роздвоєності.

ВИСНОВКИ

1. Ідея нації у соціально-філософській думці України останньої чверті XIX – початку XX століть посідала чільне місце, що було зумовлено активізацією національно-визвольної боротьби українського народу і необхідністю віднайти відповідь на питання місця і ролі конкретних суспільних сил у цьому процесі. У дисертації здійснено аналіз і теоретичне узагальнення ідеї нації, сформульоване в українській соціально-філософській думці зазначеного періоду. Під ідеєю нації в даний період ми розуміємо уявлення про те, як український народ може стати нацією, і шляхи реалізації цього завдання.

Особливістю даної роботи є застосування, окрім загальнонаукових методів дослідження, аксіологічного підходу до вивчення ідеї нації, оскільки розуміння останньої залежить від ціннісних систем доби, конкретного історіософського напрямку чи мислителя.

2. Тлумачення українськими дослідниками останньої чверті XIX – початку XX століть ідеї нації значною мірою залежало від того, репрезентантами якої історіософської парадигми вони поставали: народницької, яка об'єднувала представників демократично-соціалістичної та націонал-демократичної ідеологій; націоналістичної, ліберальної чи консервативної.

Погляди Лесі Українки, М.Павлика та І.Франка на націю ми виокремили у демократично-соціалістичний напрям соціально-філософської думки України останньої чверті XIX – початку XX століть.

І.Франко бачив шлях до «витворення» української нації із «етнічної маси» через просвітницьку роботу, самоосвіту молодого покоління, через одержимість ідеєю вільного духу, який приведе до свободи через тяжку працю каменярів.

Леся Українка також, пригадуючи славу історію предків, закликала до повсякденної тяжкої праці на ниві утвердження національного духу.

М.Павлик, як соратник І.Франка, при вирішенні національного питання віддавав перевагу соціальному чиннику. З демократичних і гуманістичних засад виступав за свободу і гідність особистості, рівноправність жінок у суспільстві, проти будь-яких форм насильства над людиною, грабіжницьких війн.

3. Найбільш виразними представниками національно-демократичної течії в Україні останньої чверті XIX – початку XX століть постають: Б.Грінченко, М.Грушевський, Т.Зінківський, М.Міхновський. Але найбільше уваги хотілося б приділити М.Грушевському. Його історико-філософська концепція ґрунтується на принципі поліфакторності суспільного розвитку, взаємодії чинників, які зумовлюють єдність та цілісність історії, її багатовимірність. В

історії діють три основні групи чинників: народ, територія і культура. Основа історії народу – його культура. Народ є суб'єктом історії, а процес творення народом культури є водночас історичним процесом. Культура виступає критерієм самоідентифікації народу.

4. Ліберальний напрям представлений М.Драгомановим. Суттєвим є його внесок у суспільно-політичне життя українців, зокрема у питанні формування національного самоусвідомлення, завдяки якому на європейській арені Україна постала як суб'єкт історичного процесу з відповідно суверенними культурними потребами.

Вихідним принципом вирішення національного питання М.Драгоманов вважав «космополітизм в ідеях і шляхах, націоналізм у ґрунті і формі культурної праці». В обґрунтуванні цього принципу він виходив із того, що народи можуть мати від природи здібності, але не особистісні чесноти і вади, бо до формування менталітету окремих особистостей і народів причетні духовний досвід всієї цивілізації, історичний розум, те, що є надбанням всіх і не може бути привласнене або виведене з основ однієї народності.

5. Консервативний напрям у соціально-філософській думці України останньої чверті ХІХ – початку ХХ століть представляли С.Дністрянський, В.Кучабський, В.Липинський, С.Томашівський. Вчені цього напрямку трансформували на український ґрунт західноєвропейські теорії еліти. Нація для них – не що інше, як згуртування усіх громадян (незалежно від національності), що проживають на території України. Тому основну причину втрати Україною своєї державності вони вбачали у внутрішній слабкості українського народу, у відсутності сильної провідної верстви, тобто еліти.

6. Одним із найбільш яскравих представників національного радикалізму є Д.Донцов. Він вважав, що етнографічна маса людей із спільними ознаками, звичаями, традиціями може перетворитися в націю і стати суб'єктом світової історії або залишитися тільки людським матеріалом для підживлення інших націй згідно із універсальним законом життя – боротьби за існування. Тому визначальною ознакою нації є сила. Нація є скупченням мільйонів воль докола спільного ідеалу панування етнічної групи над територією, яку одержала в спадщину від батьків і залишить своїм дітям. Називаючи націю головним живим чинником міжнародного життя, Донцов доводив, що право сили регулює відносини між націями, що сенс історії полягає у боротьбі за існування, владу, панування, сильніші нації перемагають і панують над слабшими.

Центральним пунктом своєї концепції націоналізму Д.Донцов поставив творче насильство. Основою вважав волю, жадобу влади. Держава повинна стати основним гарантом, захистом нації, і на протипагу В.Липинському він вважав, що нація творить державу, а не навпаки, йшов «через націю до держави», нація є єдиним суб'єктом історії та культури.

Ціннісну якість нації українські мислителі визначали відповідно до її ролі і значення у розвитку суспільства. Звідси кожна націософська парадигма зазначеного періоду має сильні і слабкі сторони, ідеї, котрі донині залишаються визначними здобутками української соціально-філософської думки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Палагнюк М.М. Тлумачення сутності нації в соціально-філософській думці І.Я.Франка / М.М.Палагнюк // Вісник Прикарпатського національного університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008. – Випуск XI. – С. 21-25.

2. Палагнюк М.М. Національне питання у соціально-філософській спадщині М.Драгоманова / М.М.Палагнюк // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В.М.Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – С. 255-260.

3. Палагнюк М.М. Філософія національної ідеї та її трансформація у творчій спадщині Лесі Українки / М.М. Палагнюк // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип.12. – С. 148-152.

4. Палагнюк М.М. Роль політичної соціалізації у становленні особистості громадянина / М.М.Палагнюк // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: науково-пізнавальні та життєво-практичні виміри: мат-ли Міжнародної наук.-практ. конф. (2-3 жовтня 2008 р.). – Чернівці: Рута, 2008. – С.207-208.

5. Палагнюк М.М. Філософія національної ідеї та її трансформації у творчій спадщині Лесі Українки / М.М.Палагнюк // Феномен Лесі Українки в історіософському, культурологічному, мистецтвознавчому й філософському аспектах: мат-ли міжвузівської наук. конф. (28-29 лютого 2008 р.) – Житомир: ЖДУ, 2008. – С. 45-47.

АНОТАЦІЇ

Палагнюк М. Ідея нації в соціально-філософській думці України останньої чверті XIX – початку XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

Зроблено історико-філософський аналіз процесу становлення й еволюції феномену націософії в українській соціально-філософській думці. Виділено чинники становлення й фактори націотворення в Україні. З'ясовано відмінність у тлумаченні українськими мислителями концептуальних проєктів щодо реалізації національної ідеї в Україні останньої чверті XIX – початку XX ст.

Прослідковано розвиток поглядів на ідею нації у працях діячів соціально-філософської думки України – М.Грушевського, Д.Донцова, М.Драгоманова, М.Костомарова, П.Куліша, Лесі Українки, В.Липинського, І.Франка. Досліджується концепт ідеї української нації в контексті процесів самовизначення європейських народів останньої чверті XIX – початку XX століть.

Встановлено, що поняття «нація» включає у себе історію, мову, територію, релігію, звичаї та національну свідомість як об'єктивні чинники формування нації. Визначено, що в українській соціально-філософській думці спостерігається присутність особливого «аксіологічного конфлікту» між вирішальними цінностями українського світогляду: народом (нацією) та державою. Доведено актуальність концептуальних положень українських мислителів зазначеного періоду для активізації сучасних процесів розбудови України і українського націотворення.

Ключові слова: ідея нації, нація, націософія, національне.

Палагнюк М.М. Идея нации в социально-философской мысли Украины последней четверти XIX – начала XX веков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

Длительный процесс посткоммунистической трансформации украинского общества и перманентные его кризисы, прежде всего в политической сфере, в конце XX – начале XXI веков свидетельствуют о том, что для стабильного функционирования новейшего Украинского государства не хватает эффективного мировоззренческого идейно-теоретического основания. А потому большое значение в условиях нынешней идеологической дезинтеграции имеет исследование нациософских концепций отечественных мыслителей конца XIX – начала XX веков. Проанализировав историко-философские источники формирования нациософии как составной учения о нации, мы выделили, что в социально-философской мысли Украины последней четверти XIX – начала XX веков важное место занимала проблема нации. Это было обусловлено активизацией национально-освободительной борьбы украинского народа и необходимостью найти ответ на вопрос места и роли конкретных общественных сил в этом процессе.

Толкование украинскими мыслителями последней четверти XIX – начала XX веков сущности нации в значительной степени зависело от того, репрезентантами какой историсофской парадигмы они выступали: народнической, объединявшей представителей демократически-социалистической и национал-демократической идеологий, националистической, либеральной или консервативной.

Взгляды Леси Украинки, М.Павлыка и И.Франко на нацию мы выделили в демократически-социалистическое направление социально-философской мысли Украины последней четверти XIX – начала XX веков. Эволюция взглядов И. Франко на решение национального вопроса связана с его толкованием соотношения социального и национального вопросов. Ему принадлежит большая заслуга в обосновании путей борьбы за реализацию национальной идеи, задач, стоявших перед интеллигенцией в национальном деле. И. Франко видел путь к «творению» украинской нации из «этнической массы» через просветительскую работу, самообразование молодого поколения, через

одержимость идеей свободного духа, который приведет к свободе через тяжелый труд каменщиков.

Леся Украинка также, вспоминая славную историю предков, призывала к повседневному тяжелому труду на ниве утверждения национального духа. М. Павлык, как соратник И. Франко при решении национального вопроса отдавал предпочтение социальному фактору. Наиболее выразительными представителями национально-демократического течения в Украине последней четверти XIX – начала XX веков являются: Б.Гринченко, М.Грушевский, Т.Зинковский, Н.Михновский. Особое внимание мы уделили М. Грушевскому. Его историко-философская концепция основывается на принципе полифакторности общественного развития, взаимодействия факторов, обуславливающих единство и целостность истории, ее многомерность. В истории действуют три основные группы факторов: народ, территория и культура.

Либеральное направление представлено М.Драгомановым. Одним из главных в творчестве исследователя был национальный вопрос. При рассмотрении характера, направленности национальных движений он исходил из того, что их основой должны быть добро, просвещение, богатство граждан, истинная правда, привлечение к политике широких масс трудящегося народа – хранителя национальности.

Консервативное направление в социально-философской мысли Украины последней четверти XIX – начала XX века представляли С. Днестрянский, В.Кучабский, В. Липинский, С. Томашевский. Нация для них – не что иное, как сплочение всех граждан (независимо от национальности), проживающих на территории Украины. Поэтому основную причину потери Украиной своей государственности они видели во внутренней слабости украинского народа, в отсутствии сильной интеллектуальной элиты. Взгляды В.Липинского как основателя монархически-консервативного круга украинского национально-освободительного движения исходят из того, что без собственного Украинского государства не может быть Украинской Нации, а без Украинской Нации не может быть на украинской земле общественной жизни.

Одним из наиболее ярких представителей национального радикализма является Д.Донцов. Он считал, что этнографическая масса людей с общими признаками, обычаями, традициями может превратиться в нацию и стать субъектом мировой истории или остаться только человеческим материалом для подпитки других наций по универсальному закону жизнь – борьба за существование. Поэтому определяющим признаком нации является сила.

Из всего вышесказанного можно сделать следующие выводы:

- методологические противоречия в процессе формирования идеи нации заключаются в наличии аксиологических факторов, украинские мыслители последней четверти XIX – начала XX веков определяли эту идею в соответствии с пониманием ее роли и значения в развитии общества;
- каждая нациософская система имеет сильные и слабые стороны, идеи, которые и ныне остаются достижениями украинской общественно-политической и философской мысли;

– на современном этапе Украинского государства нациософские концепции, разработанные украинскими мыслителями последней четверти XIX – начала XX вв. (консерватизм, либерализм, национализм), являются актуальными для современных процессов теоретического моделирования путей и приоритетов развития Украинского государства, поскольку проблемы украинского языка, образования, истории, традиций, культуры продолжают активизировать различные политические силы.

Ключевые слова: идея нации, нация, нациософия, национальное.

M.M. Palahniuk The idea of the nation in social philosophy Ukraine last quarter of the XIX – early XX century. – Manuscript.

Theses for the degree of candidate of philosophical sciences, specialty 09.00.05 – history of philosophy. National pedagogical university M.P.Dragomanov. Kyiv, 2010.

The process of forming and evolution of the phenomenon of nationsophy in the social-philosophic thought of Ukraine is analysed from the hysterical- philosophic point of view.

The reasons of becoming and factors of the nation – forming in Ukraine are accentuated. Different views on the conceptual projects of national idea realisation in Ukraine in the last quarter of XIX – beginning of XX century are explained. The development of views on the idea of nation in the works of personalities of the social-philosophic thought of Ukraine – M.Hrashevskij, D.Dontsov, M.Drahomanov, M.Kostomarov, P.Kulich, L.Ukrainka, V.Lypynskij, I.Franko – is observed. The dissertation is devoted to the investigation of the concept of the idea of the Ukrainian nation in the process of European nations' self-identification in the last quarter of XIX – beginning of XX century. The fact that the notion "nation" includes history, language, territory, religion, customs and national consciousness as objective factors of the nation forming is proved, in the social-philosophic thought of Ukraine there is an axiologic conflict between crucial values of the Ukrainian ideology: nation and state. The dissertation proves the Ukrainian philosophers' topicality of the conceptual statements of the given period in the process of modern activation of the Ukrainian state-forming and nation-forming.

Key words: the idea of nation, nation, natsiosofiya, national.